

HONOR AND DISGRACE IN THE SWEDISH NATIONAL COMMUNITY

Abortion and reproductive choice in literature of the 1940s and 1950s

THERESE HELLBERG

Keywords

Abortion, reproduction, motherhood, national community, Swedish welfare state, disgrace

Summary

In a time when patriarchal culture became entrenched in Sweden's national project through laws, reforms and norms, abortion was a common issue for female writers. This article examines how women's reproductive choices are depicted in Swedish fiction – written by under-researched working-class and middle-class women writers – published in the 1940s and 1950s. I examine the ways in which these texts either challenge or reproduce the legal and social norms of the time concerning reproduction and abortion, as well as their depictions of gender and class differences pertaining to reproductive choices. I also touch upon the reception of literary depictions of abortion. I build on research that deals with the role of the nation in the construction of gender, and the importance of motherhood to national identity. My analyses show that abortions and reproductive choices should be regarded as closely related to the nation and its role in the construction of gender and power relations, where men's power to honor or dishonor women('s bodies) is central.

Hur representerades abortfrågan och kvinnors reproduktiva val i svensk litteratur skriven och publicerad under folkhemstiden? Med fokus på kön och klass undersöker artikeln åtta prosatexter av kvinnliga svenska författare, publicerade under 1940- och 50-talen, som skildrar kvinnor som gör eller som hindras att göra abort.

HEDER OCH VANÄRA I FOLKHEMMET

Reproduktiva val och abortskildringar i svensk 1940- och 50-talslitteratur

THERESE HELLBERG

Uppbyggnaden av den svenska moderna välfärdsstaten – ofta benämnd som det svenska folkhemmet – syftade till att minska klasskonflikter och ekonomiska klyftor samt att skapa nationell gemenskap. Den nationella gemenskapen baserades på enhetliga föreställningar om folkets ursprung och kultur. Den skulle frambringa en känsla av solidaritet och tillhörighet, men skapade också kön, svenskhet och utanförskap.

I det svenska 1940- och 50-talet finns en rad kvinnliga författare som i olika genrer kommenterar det nationella projektet folkhemmet utifrån både kön och klass. Genom att undersöka ett urval av dessa texter lyfts marginaliserade röster fram om det nationella folkhemsprojektet. I fokus är kvinnliga arbetar- och medelklassförfattares skildringar av reproduktiva val i svensk 1940- och 50-talsprosa skriven i en tid präglad av nationellt dominerande moderskapsideal. Det vill säga, texterna skrevs i en tid då statliga utredningar uppmuntrade kvinnor med de rätta förutsättningarna – de som var vita, gifta och hade hälsan – att bidra till reproduktionen av den så kallade ”svenska folkstammen” genom att föda tre barn (se exempelvis SOU 1938:57: 99). Det var alltså kvinnor med föreställt rätta arvsanlag som skulle reproducera nationen och de bästa förutsättningarna för (det goda) moderskapet ansågs finnas inom äktenskapet.

Jag läser texterna som del av produktionen av (föreställningar i) samhället, vilka antingen kan utmana eller reproducera dominerande föreställningar

(se exempelvis Williams 2005 [1980]). Jag undersöker på vilket sätt texterna kan förstås utmana eller anpassa sig till tidens lagstadgade och sociala normer kring reproduktion samt vilka köns- och klasskillnader som framkommer i texterna om abort. Ett par av verkens mottagande lyfts fram för att analysera delar av den offentliga diskussionen kring abortfrågan och synen på kön i folkhemmet.

Folkhemmet som föreställd nationell gemenskap

En av mina utgångspunkter är statsvetaren Benedict Andersons (1993: 21) idé om nationen som en föreställd gemenskap. Jag utgår också från att nationsskapande inverkar på både kvinnors och mäns platser i samhället liksom på synen på klass, sexualitet och nationell identitet samt vilka som värderas, inkluderas i och exkluderas från den nationella gemenskapen (Yuval-Davis 1997; Ranchod-Nilsson och Tétreault 2000; Eduards 2012).

Nationens könsskapande utgår från att kvinnor och män gavs särskilda uppgifter i byggandet av nationalstater (Eduards 2012: 19). Medan Anderson (1993: 22, 139) inriktar sig på föreställningar om nationen där mannen är dess försvarare, lyfter feministiska forskare fram hur dessa föreställningar skapar kvinnan som en varelse i behov av mannens beskydd och även som den som ska reproducera nationen (se exempelvis Yuval-Davis 1997; Eduards 2012). Mannens plikt gentemot nationen regleras genom värnplikten medan kvinnor ofta pressas att föda barn enligt statliga riktlinjer (Yuval-Davis 1997: 22).

Lagar och reformer som reglerade den svenska befolkningens reproduktion och kvinnors och mäns platser i det nationella projektet har utforskats (Hirdman 1989; Palmblad 2002; Lennerhed 2002, 2009, 2017; Kling 2007). Ett centralt forskningsbidrag som behandlar olika aspekter av befolkningsfrågan och debatterna kring densamma är historikern Ann-Katrin Hatjes *Befolkningsfrågan och välfärden: debatten om familjepolitik och nativitetssökning under 1930- och 1940-talen* (1974). Genom Hatje framkommer inte minst hur genomgripande debatten kring kvinnans nationella roll som barnafödare var under perioden. Viktigt att notera – som statsvetaren Maud Eduards (2012: 136–137) också understryker – är att föreställningar kring kvinnors och mäns roller och platser i samhället inte är nya; patriarkala föreställningar, tidigare uppburna av bland annat kyrkan, blev delvis föremål för omförhandling och byggdes in i föreställningen om folkhemmet genom lagar, normer och reformer. Att föreställningar om kvinnor styr deras villkor i samhället är således del av en längre patriarkal historia.

Svenskt 1940- och 50-tal får ofta stå i kontrast till det radikala 30-talet då visioner om hur familjen skulle organiseras för att underlätta för kvinnors yrkesarbete byttes ut mot 40-talets fokus på kvinnans roll som moder och 50-talets lansering av det borgerliga familjeidealet, kärnfamiljen (Hirdman 1989; Björck 2010). Dessa familjeideal reproduceras i samtidslitteraturen enligt litteraturvetaren Ebba Witt-Brattström (1996: 573–574). Hon menar att

efterkrigslitteraturen skiljer sig märkbart från 20- och 30-talslitteraturen genom att den avbryter de diskussioner som fördes mellan könen. Lena Lennerhed – som givit idéhistoriskt betydande bidrag till vår kunskap om sexualitet och abort i Sverige – bidrar också med att synliggöra abortmotiv i fiktionen. Med tonvikt på 30-talslitteraturens abortskildringar menar Lennerhed (2009: 113) att texterna var upptagna med att diskutera abortlagstiftningen och tydligt ta ställning för eller emot abort. Vidare menar hon att abort är en vanlig erfarenhet, men att sådana sällan skildras i litteraturen.

Det finns betydande forskning om litterära skildringar av kvinnans roll i samhället fram till och med andra världskriget som bidrar till att analysen av 40- och 50-talslitteraturen kan sättas in i ett historiskt sammanhang. Representationer av kvinnor i 40- och 50-talslitteratur är dock fortfarande knappt utforskade. Min genomläsning av kvinnliga författares texter publicerade under perioden tyder på att abortskildringar är märkbart vanligt förekommande i 40- och 50-talslitteraturen. Jag lyfter fram ett urval av olika fiktiva texter från hela perioden som tillsammans gestaltar olika klassperspektiv. De utgörs av Birgit Tengroths novellsamling *Törst* (1948), Ulla Isakssons drama *Nära livet* (1958) och sex romaner, nämligen Kjerstin Göransson-Ljungmans *En dotter född* (1942), Ingegerd Stadeners *Triangelndrama* (1945), Gertrud Zetterholms *Obemärkt* (1946), Birgit Tengroths *Kalla läppar* (1953), Inga Lena Larssons *Vide ung* (1951) samt Ulla Isakssons *Kvinnohuset*

(1952). För att beröra diskussionen av den offentliga debatten och värderingen av litteratur i relation till kön lyfts ett par texters mottagande fram som valts ut då texterna har skilda klassperspektiv och vars reception skiljer sig åt vad det gäller lovord och kritik.

”Hon var född sköka, den lilla oskulden”

Titelnovellen i *Törst* (1948) av Birgit Tengroth inleds med att Ingrid ligger i sjuksängen efter en abort. Hennes tillstånd beskrivs via olika sinnesintryck och både lukt, hörsel och känsel aktiveras hos läsaren: ”[b]rösten är hårt hoppresade och mjölken rinner från och surnar i bandaget. Fostret har tagits bort, men kroppen är inte fri från havandeskapet [...] Runtomkring hörs skrik från nyfödda. Varenda ett måttar in en spik, där det redan blöder” (Tengroth 1948: 9–10). Ingrids vända i sjuksängen skildras genom hennes tillbakablickar på den relation hon haft med den gifte mannen Raoul. Tillbakablickarna beskriver hur Raouls syn på Ingrid förändras efter det att hon blivit gravid och hans tillvaro riskerar att spricka.

Raoul var nöjd med att ha både en fru och en älskarinna: ”utan två kvinnor kan en man inte leva. Om han är sund” (Tengroth 1948: 15). När Ingrid blir gravid blir han aggressiv eftersom hon inte håller sig inom ramen för vad en älskarinna ska vara. Han gör Ingrid ensam ansvarig och till sköka när hon blir gravid och hon ska därför ”ut i rännstenen [...] där hör hon hemma, slynan. Hon var född sköka, den

lilla oskulden” (Tengroth 1948: 15–16). Han ”kasta[r] henne med ett vant struption, baklänges i väggen” (Tengroth 1948: 20). Raoul tänker också nedsättande om sin fru Astrid, när hon bryter mot sin roll som hemmafru. Astrid blir för Raoul ”subban”, när det visar sig att hon inte kan tvätta utan att krympa Raouls skjortor (Tengroth 1948: 17).

Fem år efter utgivningen av *Törst* utkommer Tengroth med *Kalla läppar* (1953). I romanen heter en av huvudpersonerna återigen Ingrid, men här intar hon istället positionen som fru. Romanen behandlar relationen mellan könen inom och utanför äktenskapet. Även här blir kvinnors sexualitet framställd som knuten till hemmafrurollen eller älskarinnerollen och som något mannen har tillgång till, där den gifta kvinnans sexualitet blir otillfredsställd inom äktenskapet eftersom hon inte uppfattas som åtråvärd när hon inte längre behöver erövas.

I *Kalla läppar* tänker Ingrid tillbaka på en abort som hon gjorde på en privatklinik tolv år tidigare. Hon blir insläppt på kliniken genom att hota med att ställa till en skandal: ”Skandal visste hon att hederliga människor var rädda för, så mycket mer de här” (Tengroth 1953: 136–137). Abortörerna framställs således som ohederliga samtidigt som Ingrid är beroende av en privat klinik som genomför illegala aborter. Ett biträde på kliniken kritiserar hennes val att göra abort genom att hon meddelar Ingrid att ”jag ser av bitarna att det skulle ha blivit en pojke” (Tengroth 1953: 136), och i bakgrunden skriker en 16-årig flicka av smärta eftersom hon fått syfilis efter en våldtäkt av ”några lördagsglada bevä-

ringar” (Tengroth 1953: 137). Tengroth låter Ingrid utmana föreställningen om kvinnan som görs genom moderskapet genom att i sin tur beskriva aborten som att hon ”fått sitt första och enda barn” (Tengroth 1953: 136). Läkaren som undersöker Ingrid passar på att visa bilder av bröst före och efter en skönhetsoperation, och meddelar Ingrid att kvinnan kan göra sig åtråvärd utan risk: ”en liten skönhetsoperation hindrar inte alls att man kan föda barn och amma dem efteråt”, om hon kunde vara så vänlig och informera väninnorna om detta (Tengroth 1953: 138). Tengroth kritiserar den paradoxala samhällssynen på kvinnan: hon värderas efter sitt moderskap samtidigt som hon ska göra allt för att hålla sig attraktiv och dölja alla spår av moderskap från sin kropp. Kritiken förstärks genom att männens våld mot kvinnor synliggörs och framställs som att det passerar som lördagsunderhållning.

Den nationalistiska ideologin bakom synen på kvinnan som förtappad eller ärbar samtidigt som mannen är fri att erövra kvinnor synliggörs av Tengroth i *Kalla läppar*. Handlingen utspelas i Paris och den av kriget nedbrutna staden liknas vid en skändad kvinna. I Tengroths gestaltning påstår en förlagsredaktör att efterkrigstidens människor kan rehabiliteras genom utgivning av berättelser om rena och dygdiga kvinnor (Tengroth 1953: 150). Vidare framkommer tudelningen av kvinnan hos Tengroth genom en mansgestalt som uttrycker att: ”Paris är förstört, fattigt, chikanerat, en kvinna som går på gatan och bjuder ut sig åt främlingarna. Nej, jag drömmer om Brasilien. Det är jungfruligt,

orört, där finns alla möjligheter” (Tengroth 1953: 150). Konstruktionen av nationen framställs som knuten till kvinnans heder och ära, något som även framträder i litteratur- och genusvetaren Kristin Järvstads (2014: 24) studier av 40-talets beredskaps-texter. Tengroth skärskådar de nationella föreställningar som gör kvinnors renhet och dygd till något männen kan erövra och försvara.

Lennerhed (2009: 132) kommenterar kortfattat *Törst* genom en analys av novellen ”Resa med Arethusa”. Hon lyfter fram huvudpersonen Ruts tankar om att något dör inom en kvinna efter en abort och att hennes bitterhet över sin abort riktas mot feminister och inte mot män. Novellsamlingen kan således förstås som mångbottnad när olika texter ger olika perspektiv på abort. Min analys pekar på att titelnovellen istället riktar vass kritik såväl mot mannen som åtnjuter sina privilegier som mot den struktur som understödjer kategoriseringen av kvinnan där hon görs och värderas högst genom äktenskapet och moderskapet. Denna implicita kritik menar jag dock framkommer även i ”Resa med Arethusa”. I direkt anknytning till passagen om Ruts tankar om sin abort kritiserar föreställningen att kvinnor inte ses som fullvärdiga människor om de inte är mödrar och att det är mannen som kan göra kvinnan till människa. Det görs genom att läsaren får ta del av Ruts partner Bertils tankar och hans syn på henne efter aborten: ”Han hade velat säga: bli du kvinna, så ska jag göra dig till människa” (Tengroth 1948: 94–95). Det kan förstås som att Bertil kommer att värdera och

bemöta Rut som människa den dagen hon blir kvinna, det vill säga moder.

Tengroths grepp utgör en kraftfull kritik mot såväl kontrollen av kvinnors sexualitet och kroppar, som den dubbelmoral som både Raoul i titelnovellen i *Törst* och Bertil i *Kalla läppar* ger uttryck för då de hävdar att en sund man behöver två kvinnor, en fru och en älskarinna. Båda abortsituationerna skildrar minnen och händelser kring männens användning av och våld mot kvinnor(s kroppar). Tengroth förflyttar således fokus från kvinnors illegala aborter till männens våldsamhet och dubbelmoral. Både älskarinnan Ingrid i *Törst* och fru Ingrid i *Kalla läppar* försöker överskrida sina respektive roller. Samtidigt begränsas de av rådande föreställningar om kvinnan i det nationella folkhemsprojektet som värderar den gifta modern och hemmafrun över andra kvinnor. Denna dubbelhet framkommer även i skildringen av Ruts abortupplevelser. Föreställningen att kvinnan görs genom moderskapet reproduceras samtidigt som att samhällsstrukturen bakom definiering och värdering av kvinnan pekas ut.

”Att klippa av det sjuka, innan det växer sej ännu sjukare”

Ulla Isaksson är en av få kvinnliga författare verksamma under 40- och 50-talen som fått ta plats i litteraturhistorien och som utforskats i vidare mening, främst genom litteraturvetaren Inger Littbergers (1996) djuplodande analyser av Isakssons romankonst. Littbergers (1996: 153–195) intressanta tolkningar av *Kvinnohuset* (1952) visar på verkets konstnärlighet och

allmängiltighet, däremot omnämns varken moderskap eller abort. I *Kvinnohuset* gestaltar Isaksson yrkesarbetande medelklasskvinnor under tidigt 1950-tal.

HUSET står nästan mitt i Stan. Ett högt, fyrkantigt, vitskimrande torn mitt bland de andra, de vanliga husen [...] Stan var generös, när Huset planerades. Den hade kanske dåligt samvete. I utkanterna fanns flera hus med Husets idé, men de var alla gamla och i dåligt skick. – Det var inte rätt, sa Stan, i all vänlighet påmind av de alltid påpassliga tidningarna – att just de ensamma kvinnorna skulle ha det så. De som i alla fall måste avvara så mycket [...] Ett välmenat hus som skulle rymma allt en ensam barnlös kvinna kan tänkas behöva för en trivsamt och välordnad tillvaro. (Isaksson 1952: 24–25)

Littberger (1996: 170) tolkar Huset som en metafor för det sekulariserade samhället. Jag läser det som en allegori, där Stan står för politiken och Huset för politikens planläggning att ge barnlösa kvinnor en (politisk definierad) trivsamt tillvaro i ett särskilt anpassat (kvinno)hus. Berättarperspektivet får en ironiserande effekt på Stans (politikens) självuppfattning, som en politik som planerar och skapar goda samhällen för alla, även kvinnor som inte föder barn. Konstruktionen av en kvinnas livsuppgift, som maka och moder, tillskriver Isaksson både politiken och media. Det blir både en förstärkning och kritik av den då dominerande synen på en barnlös kvinna som en kvinna som lever i avsaknad av både man och barn. Kritiken framkommer genom att Stan (politiken) utgår från idén att kvinnor utan man och barn ”fått avvara så mycket” och som förkroppsligas genom Stan, som med medlidande ser och värderar de barnlösa kvinnorna utifrån och ovanifrån.

I *Kvinnohuset* finns det inte plats för kvinnor som blir gravida. Portvaktarens dotter Rosa beskrivs som bortkommen och klumpig och hon har fått lära sig av sin mor att akta sig för män. Fadern räds inte att dottern ska bli gravid eftersom han betraktar henne som oattraktiv: ”[t]ar nån Rosa, så släpper han henne vid närmaste gatlykta” brukade han säga (Isaksson 1952: 256–257). När Rosa blir gravid – genom en våldtäkt – ser hon ingen lösning på sin situation. Hon tänker tillbaka på sin döda mor, som brukade utöva social kontroll av kvinnorna i huset genom att vräka de som blivit gravida. Rosa tar istället livet av sig, vilket en kvinna som bor i huset uppfattar som en klok lösning:

Att klippa av det sjuka, innan det växer sej ännu sjukare, innan det ynglar av sej och föder ännu mera smärta – ser du det tycker jag är riktigt! [...] Tänk en sån instinkt, en sån underbart fin och säker instinkt hos henne, som gjorde allt annat så tokigt! Och ett sånt mod! (Isaksson 1952: 271)

Rosas enda rationella handling i livet är alltså att ta sitt liv för att hon var gravid. Litteraturvetaren Lisbeth Larsson ger en något tillspetsad tolkning av Rosa som intellektuellt funktionsnedsatt och att hon ”helt förlorar kontakten med verkligheten under graviditeten och tar sitt eget liv” (1997: 258). Tolkningen berör inte att Rosa är ung och socialt isolerad eller att hon blir gravid genom en underförstådd våldtäkt och att hon därmed inte finner någon väg ut ur sin livssituation. Rosas öde kan istället förstås som en kritik av att kvinnans värde ligger i hennes skönhet som ska locka en man att erbjuda henne en framtid. Genom att göra Rosa ful och klumpig, blir hon också framtidslös. När hon därtill blir gravid bryter hon mot den gyllene regel som råder i det av samhället anpassade huset för barnlösa kvinnor.

Aborter omnämns perifert i *Kvinnohuset* som när en barnlös kvinnogestalt tänker att hon borde hjälpa Rosa eftersom hon själv upplevt vanmakten av en önskad graviditet (Isaksson 1952: 226). Likaså framkommer att fru Anna – en numera gift särbo som bor i huset – gjort abort vid två tillfällen, varav den första på mannens uppmaning, och den andra utan att nämna det för mannen, eftersom hon visste hur han skulle reagera. Dessa minnen aktualiseras när mannen bryter mot deras implicita samlivsregel, nämligen att han enbart får ha sexuella och inga djupare känslor för sina älskarinnor. Då känner hon ”hatet för att han förmenat henne det som hon i sin styrka skulle ha kunnat bära ensam” (Isaksson 1952: 247). Anna har således haft överseende med mannens sexualitet när det kommer till

saker som abort och älskarinnor, men när hon även måste dela hans känsloliv med en annan kvinna och dessutom utstå hans lögn, kommer allt upp till ytan och hon dödar honom.

Det finns en dubbelhet hos Isaksson (1952): moderskapets centrala roll hos en kvinna reproduceras, samtidigt som ironin som genomsyrar verket är ett uppror mot just denna föreställning och en kritik mot att samhällsplaneringen görs med familjebildning som utgångspunkt. Det framskrivs en kritik mot familjebildningens beroende av män genom att Annas man förvägrat henne moderskapet, då han inte erbjöd henne något äktenskap när hon blev gravid. Isakssons kritik riktas – på liknande sätt som Tengroth gör – mot mannen som kan ha både fru och älskarinnor, medan kvinnor värderas och görs genom mannens blick eller moderskapet. I Tengroths fall kommer frun, Ingrid, till insikt om hennes man Bertils dubbelmoral, medan Isakssons Anna hamnar i fängelse efter att ha dödat sin man. Isakssons kvinnor går vanligen under när de motsätter sig maktordningen. I *Kvinnohuset* finns dock en kritik av kvinnors självupproffrande hållning till kärleken, något som är ett återkommande tema i Isakssons produktion. Witt-Brattström (1996: 576) beskriver detta som genuskontraktets tvingande underordning, som skapar frustration hos Isakssons kvinnogestalter och får dem att ta till våld.

I Isakssons *Nära livet* (1958), som liksom Tengroths *Törst* och Isakssons *Kvinnohuset* filmatiserades, gestaltas kvinnor med olika bakgrunder och viljor att föda barn.

Kvinnan värderad genom sin modersroll skildras genom Cecilia, som ser sitt missfall som ett bevis på sin oduglighet. Det återspeglas även i läkarens mistänkliggörande av Cecilia, när han rutinmässigt frågar henne om hon försökt att framkalla missfallet på egen hand och därmed begått lagbrott. En annan kvinnas, Hjördis, graviditet skildras som oönskad på grund av hennes rädsla över hur hennes egen mor ska reagera på en graviditet utan äktenskap i sikte. Moderns respons visar sig senare vara accepterande och rädslan obefogad. Dessförinnan ifrågasätter Hjördis varför hon måste föda barn när hon inte vill, och möts av terapeuten inom mödravården som talar om den glädje som följer med ett barn, och av syster Brita, som berättar att samhällets hantering av ogifta kvinnor har förändrats:

[S]ituationen för en ogift mor i dagens svenska samhälle är något helt annat än den var för tretti, fyrty år sen. Samhället står numera berett att hjälpa och stödja den ogifta modern i hennes kamp för sitt barn. Vi har moderskapspenning och barnbidrag, vi har fri förlossningsvård och vi har socialhjälp. Lagen skyddar numera de utomäktenskapliga barnens rätt och ni får en barnavårdsman som hjälper er till rätta. (Isaksson 1958: 39)

Isakssons (1958) skildring är i linje med de riktlinjer som kuratorer hade för att bemöta kvinnor som sökte abort. Dessa kvinnor skulle få barnafödandet framställt som en möjlighet till självförverkligande (Hatje 1974: 195; Lennerhed 2009: 152, 160). Att Isaksson låter Hjördis inställning till graviditeten förändras ligger i linje med samhällets syn på aborter: kvinnan vill göra abort för att undvika vanäran, inte moderskapet. I Isakssons skildring lyfts den ogifta moderns förbättrade villkor fram, men också hennes omyndigförklaring genom behovet av en barnavårdsman.

”Du stöts bort ur ditt sociala skikt. Ur din klass”

I Kjerstin Göransson-Ljungmans *En dotter född* (1942) söker huvudpersonen Inger abort men nekas av mottagande läkare. Göransson-Ljungman skildrar därefter hur Ingers ovilja att bli mor förändras genom att hon vänjer sig vid och förmänskligar fostret i sin kropp. Det blir således en berättelse om och reproduktion av kvinnans moderlighet, och en kritik mot den sociala vanära som ogifta kvinnor med barn drabbades av. Den sociala vanäran anses som värre för Ingers föräldrar än om dottern gör abort. Moderns resonemang om att hennes dotter har legala – sociala – skäl för abort, framstår som en ironisk klassmarkör. Borgerliga familjer förstår inte innebörden av social utsatthet, däremot betydelsen av en familjs heder:

Doktor Nilsson vet säkert hjälp. Så mycket vet jag då, att en abort kan göras av en läkare om det är av hälso- eller sociala skäl. Det blir kanske inte så lätt, när det gått så lång tid. Men det ska säkert gå.

– Det finns inga hälso- eller sociala skäl, sa hon [Inger] sakta.

– Sociala skäl, måste det väl vara. [...] Du stöts bort ur ditt sociala skikt. Ur din klass [...]

Abort! Sociala skäl! Bara dölja det! Om ingen fick veta det, så var det inte så farligt. Åtminstone gifta ihop föräldrarna, så gjorde det alldeles detsamma om de blev olyckliga sedan. Släta över. Hyckla. Familjen! Pappas anseende. [...]

Hellre skulle de bli lidande på saken än att hennes ”vanära” blev känd. [...] En gammalmodig, förljugen uppfattning. (Göransson-Ljungman 1942: 65–67)

Inger gör omgivningens reaktioner till gammalmodiga, i linje med samtida röster som Alva Myrdal (1944), som försökte inkludera ogifta mödrar i föreställningarna kring det goda moderskapet i det nationella projektet. Den sociala vanäran utpekades även i befolkningskommissionens slutbetänkande (SOU 1938:57) som ett samhällsproblem. I detta understryks dock att de bästa förutsättningarna för goda familjevärderingar och moderskap fanns inom äktenskapet och att reformer skulle genomföras för att underlätta för äktenskap och familjebildning. Kampen mot den sociala vanära som drabbade ogifta mödrar fördes således med dubbla budskap. Inger använder sig av vad hon benämner ”Myrdals propaganda” för att passera i vissa sociala situationer och värderas som en kvinna som tar ansvar för nationen (Göransson-Ljungman 1942: 88–89). Hon omskriver således sin graviditet som planerad, motiverad av att öka nationens nativitet, även om hon tänker att det aldrig skulle fallit henne in att föda barn med nationella motiv.

Fadern till Ingrids barn, Archim, blir i sin tur uppläxad av sin far för att han har gjort fel sorts kvinna gravid: ”Med ’köttets lusta’, om vi nu ska hålla oss till det uttrycket, kan du gå till flickor, som är beredda på den saken, som inte väntar något giftermål, som är belättna med en supé och lite trevligt. Men inte till familjeflickor!” (Göransson-Ljungman 1942: 74). Archims far reproducerar synen på kvinnor som kan åtskiljas som ärbara och förtappade, där de senare ska vara beredda att göra abort, medan det dominerande borgerliga familjeidealet i folkhemmet kräver en man som legitimerar kvinnans graviditet. Att ge mannen makten att upprätthålla kvinnans dygd genom äktenskapet upprätthåller – som Eduards (2012) påpekar – den nationella maktordningen. Göransson-Ljungmans roman synliggör dock inte enbart könsordningen i det nationella projektet utan även klassamhället.

Ingrid anpassar sig inte, utan behåller barnet och vägrar att ingå äktenskap. Det kan förstås som en fortsatt kritik av den sociala vanära som ogifta mödrar

drabbades av och som litteraturvetaren Kristina Fjelkestam (2002: 151–160) visar diskuterades i delar av 30-talslitteraturen. Konsekvenserna för Ingrid blir att hon exkluderas från sin borgerliga klasstillhörighet och familj. Hon börjar yrkesarbeta och blir inneboende hos barnlösa Edit ur arbetarklassen. Genom att Edit öppnar upp sitt hem kan hon gottgöra den abort hon själv gjort, och som har medfört ett liv i ensamhet. Göransson-Ljungman låter således Inger utmana den dominerande synen på ogifta mödrar som mindre värda än gifta mödrar, samtidigt som hon understryker kvinnans centrala roll som mor. Hon skildrar empatiskt Edits ensamhet efter aborten, men hon framställer också abort som omoraliskt genom att Edit känner ånger och skuld och genom Ingers åsikt att abort är mord. Trots det producerar romanen ett alternativ till folkhemmets familj, nämligen sammanboende kvinnor med daglig barnomsorg när de yrkesarbetar.

Synen på abort som något onaturligt framkommer i Gertrud Zetterholms *Obemärkt* (1946), där läsaren får följa några kvinnor som arbetar vid ett förlossningshem. Till detta hem kommer kvinnor som vill att deras graviditet ska passera obemärkt i samhället genom att föda barnet på hemmet och lämna bort det, men också kvinnor som blivit sjuka efter en illegal abort:

Nej, du har rätt, fortsatte Hjördis. Det är något onaturligt och kusligt med en abort. Det är som att sabotera en högre makt.

Tvärrynkorna under Marits lugg djupnade.

Att de blir med barn säger jag ingenting om. Men att de sedan inte tar hand om dem, har jag svårt för att begripa.

Det är ofta mycket svårt för dem, svarade Hjördis. Det är ekonomiska och sociala skäl. De förefaller väl dubbelt så svåra när man gått i nio månader och haft det besvärligt.

Är det sant som flickorna säger, att mödrarna ofta blir övertalade att lämna ungarna ifrån sig? [...]

Ja, de låter sig övertalas innan de riktigt vet vad det vill säga att ha barn. Om de visste det helt och hållet skulle de aldrig släppa dem. Inte om de är normala kvinnor och mödrar. (Zetterholm 1946: 96, 102–103)

Zetterholms kvinnogestalter reproducerar liksom Göransson-Ljungmans (1942) gestalter det nationella projektets syn på kvinnan som onormal när hon lämnar bort sitt barn eller gör en illegal abort. Samtidigt utmanar både Zetterholms och Göransson-Ljungmans texter föreställningen om att mannen behöver sanktionera kvinnans sexualitet och barn genom äktenskapet eller äktenskapsliknande relationer. Författarna kritiserar även de borgerliga föräldrarnas roll i att upprätt-

hålla denna maktordning genom att göra allt för att undvika vanära över familjen.

”Han skulle ha hundra kronor och en liter konjak”

I Inga Lena Larsson prosafiktion skildras arbetarklasskvinnors utsatthet som dubbelarbetande mödrar som måste hushålla med knappa ekonomiska resurser och leva med alkoholiserade män (Larsson 1950, 1952). I Larssons *Vide ung* (1951) följer läsaren den unga arbetaren Vera som kommer från landet till stan för att söka arbete och som blir gravid, men som istället för att bli beroende av en man gör en illegal abort (se även artikeln av Margaretha Fahlgren, Christine Rubertsson och Anna Williams i detta nummer).

Trots den ingående beskrivningen av Veras graviditet och illegala abort förskjuter Larsson (1953 [1951]) perspektivet från denna till en gestaltning och diskussion av männens dubbelmoral, med samma litterära grepp som Tengroth (1948, 1953) använder vid sina abortskildringar. I verket gestaltas unga arbetarkvinnor, vars vardag präglas av män som erbjuder sig att dryga ut deras knappa kvinno- och arbetarlöner genom att köpa deras kroppar för en stund. Om de nekar blir de inte sällan kallade ”jävla subba” eller ”jävla hora” (Larsson 1953 [1951]: 114, 196).

Valet för kvinnor som arbetar framstår i Larssons gestaltning som om de står mellan näringsbrist eller prostitution. Det påminner om den syn på arbetarkvinnors stadsliv som Järvstad (2008) beskriver framkommer i prosafiktionen redan sextio år tidigare. Larsson låter dock sina kvinnogestalter

kritisera könsmaktsordningen. Det görs bland annat genom att Veras vän Sebas tankar blir explicita. Hon tänker att om någon ska föraktas är det ”gatkarlarna” som köper kvinnors kroppar, inte ”gatflickorna” (Larsson 1953 [1951]: 232). En annan vän till Vera, Kicki, som själv genomgått en illegal abort, skriker ut sin frustration över ojämlikheten mellan könen till läsaren: ”Åh, alla som genomgått samma helvete! Vi skulle samlas alla på en gång och skrika så det hördes i hela världen, skrika att vi vill inte *leva*, inte *vara* i en värld där vi tvingas till något sådant!!” (Larsson 1953 [1951]: 221–222, kursivering i original)

Gestaltningen av Veras abort sträcker sig över tjugo sidor (Larsson 1953 [1951]: 200–226). Den kan tolkas som ett grepp för att avskräcka unga kvinnor och män att ha osäkra sexuella relationer. Det reproducerar också bilden av osäkra illegala aborters risk för kvinnors liv. Mannen som genomför den illegala aborten framstår som smutsig, alkoholiserad och okunnig. Veras försök att driva fram ett missfall blir i sin tur en bild och kritik av bristande sexualundervisning. Hon sitter med fötterna i het senapsgröt och ”[n]är hon kom hem stack hon upp skaftet av en sked genom slidan. I rasande förtvivlan stod hon på golvet och rände upp skaftet gång på gång” (Larsson 1953 [1951]: 183). Att få tillgång till en illegal abortör och pengar till att betala för aborten skildras som en utsatthet i sig. Vera tvingas använda sina kroppsliga resurser för att skaffa fram en liter konjak och 100 kronor som betalning för aborten:

[E]n darrande gubbhand trevade på henne. Inget gör inget, tänkte Vera och låg slapptrött stilla. När han känt på henne flåsade han ännu mer och fumlade till sig hennes hand, höll den girigt och slöt hennes fingrar om sin lem som var slankig och degmjuk. Han höll med sin hand över hennes fingrar som ville räta ut sig. Det slappmjuka blev styvare i handen. Mekaniskt, det mekaniska drog drogdrag. Handen blev trött. Han släppte greppet om hennes hand och hon visste inte att hon fortsatte att dra, förrän handen blev full av slem. Hon låg stilla med handen och var inte där [...]

– Vad var det hon skulle ha, lilla vännen, då? Och när kommer hon igen?

– En liter konjak – skulle det vara. (Larsson 1953 [1951]: 194–195)

Utsattheten ligger också i det illegala och därför tvekar vännen Kicki att ta Vera till sjukhus, trots att hon håller på att förblöda. Age, som gjort Vera gravid, räds för första gången över konsekvenserna av graviditeten, men bara konsekvenserna för honom själv om Vera skulle dö. Vid denna tid var det kvinnan som fälldes i domstol om en illegal abort upptäcktes, medan mannen inte ens behövde infinna sig i rätten (Hatje 1974: 38; Kling 2007: 179). Denna ojämsställda situation diskuterades i riksdagen i samband med revidering av abortlagen 1938. Där framkom synpunkter som att om abort sker med vanära som skäl bär mannen ett större ansvar än kvinnan eftersom vanäran kan undvikas om mannen tar sitt ansvar och ingår äktenskap med kvinnan (Hatje 1974: 191–192). Denna riksdagsdiskussion hade dock ingen påverkan på abortlagen som antogs. Diskussionen synliggör dock att det är mannen och äktenskapet som avgör moderskapets legitimitet i det nationella folkhemsprojektet. Frågan som Age ställer sig är vad som händer om mannen är känd och kvinnan avlider till följd av en illegal abort. Larssons text kan sättas i relation till tanken att den sociala utsattheten och fattigdomen skulle byggas bort och ekonomiskt möjliggöra för äktenskap och där en utökad abortlag därför ansågs onödig. Larsson beskriver emellertid en annan verklighet, där fattigdomen för arbetarkvinnor inte är bortbyggd, och önskade graviditeter bara drabbar kvinnorna. Männens möjligheter att fly sitt ansvar beskrivs genom omnämmanden av olika unga män som gjort och lämnat unga arbetande kvinnor gravida. Männens agens i abortfrågan kritiseras också genom läkarens val att straffa Vera när hon väl tagits till sjukhus av Kicki:

– Egentligen skulle ni få ligga, skulle inte ha någon hjälp. Hit till sjukhuset kommer ni – den ena efter den andra, blödande, halvdöende, förstörda av klåpare med smutsiga fingrar. Men tiger det gör ni allihop, både om abortörerna och era ynkliga kräk till karlar, som tvingar er till det. Sen får vi läkare ta emot er och försöka lappa och göra vad vi kan efter såna där jävlar! [...]

– Ingen bedövning? undrade assistenten.

– Nej, sa läkaren kort.

– Det står ingen ut med.

Assistenten tittade på Vera och på läkaren. Han såg på instrumenten och ner i golvet.

– Jo vars. (Larsson 1953 [1951]: 224)

Arbetarkvinnornas situation skildras också i Ingegerd Stadeners *Triangelndrama* (1945), genom att en manlig gestalt, Harry, kritiserar kvinnor som gör abort, varpå denna hållning i sin tur kritiseras:

Vem f-n tror du skulle passat di där ungarna om nätterna, ifall inte töserna hade tatt bort dem? Hur tror du det känns för de jänterna som tar emot sina ungar, hur tror du det är för di ungarna om kvällarna, va, när morsan måste ge sig iväg till krogen och lämna barnkraken ensam för natten? [...] Jag vet flickor som har måst sluta sitt jobb för att springa hem och skydda ungen när karln kom hem full och bindgalen. Jag vet di som mycket hellre dör själva av en abort än di sätter en unge till världen när den ändå bara ska ha ett hellvette [sic] varenda kväll [...] Nej, jag bryr mig inte ifall ni vill bära er åt och skälla ut mig, men ta mig den om jag låter er klanka på flickorna för de inte vill föda ungar till en eländig barndom. – Saga, det är rätt, sa Inger häftigt. Harry borde inte uttala sig alls om det här problemet, det är bara kvinnor som kan förstå vad som ligger bakom. (Stadener 1945: 103–104)

Det är relativt ovanligt förekommande i samtidsprosan med så tydliga ställningstaganden, eller att man för en argumentation om själva abortfrågan. I Stadeners diskussion tillskrivs kvinnor explicit rätten att avgöra om skäl för abort föreligger. I samma verk reproduceras emellertid samtidigt bilden av att en frisk och normal kvinna är moderlig, hon vill föda barn och hon föder också barn (Stadener 1945: 123, 210; 236). Det är kvinnors sociala och ekonomiska skäl för att bryta mot folkhemmets familjeideal som gestaltas och görs begripliga, samtidigt som idealet självt reproduceras. Samtidsprosan under 1940- och 50-tal kännetecknades ofta av just denna dubbelhet: den både reproducerade och utmanade de dominerande idealen.

Nedslag i mottaganden av abortskildringar

Tengroths *Törst* (1948) upprörde samtida konservativa läsare och litteraturkritiker. Sven Stolpe menar i sin tur i sin recension att hans värdering av *Törst* inte har med innehållet att göra, utan med formen. Samtidigt är det tydligt att

det är innehållet som han värderar. Han beskriver novellsamlingen som ”motbjudande” och ”inte bara värdelös och obehaglig utan vämjelig” (Stolpe 1948: 4). Stolpe knyter även Tengroths privata person till texten, då han påstår att författaren identifierar sig med den ”patologiska” huvudpersonen som ”aldrig anat ens existensen av en värld av värdighet och ansvar” (Stolpe 1948: 4). Stolpe avslutar med att understryka att han aldrig under sina tjugo år som litteraturkritiker läst ett så ”lågstående litterärt opus” (Stolpe 1948: 4). Stolpes recension i *Aftonbladet* kan kontrasteras med den i *Dagens Nyheter*, som istället värderar Tengroths litterära debut som nyskapande prosa inskriven i en litterär tradition (T. J-n 1948). Att som Stolpe knyta värdet av Tengroths verk till hennes privata person är ett vanligt sätt att exkludera kvinnor från det höglitterära fältet, vilket litteraturvetaren Anna Williams (1997) konstaterar i sin analys av mekanismer som exkluderar kvinnliga författare ur litteraturhistorieskrivningen.

Tengroth ger svar på tal i sin självbiografi, *Livs levande* (1952) och kritiserar mottagandet av *Törst* som könsbundet. Hon kritiserar Stolpes mottagande specifikt och de läsarbrev hon fått i samband med utgivningen:

Vad jag skrivit var inget annat än vad hundra andra skrivit, men de hade antingen varit män eller sinnessjuka. Den som naket och hänsynslöst blottade sitt inre skulle alltså antingen vara karl eller rubbad! [...] Jag fick många brev, särskilt med högadliga avsändarinnor, där jag råddes att ta livet av mig. Men det är sådana beslut man helst vill fatta själv. Oppositionell som jag i all min skröplighet är till min natur beslöt jag att framhärda. (Tengroth 1952: 111)

Arbetsförfattaren Inga Lena Larssons *Vide ung* (1951), som likt Tengroth pekar ut männens dubbelmoral och kvinnors begränsningar, lästes av samtida kritiker som en ”gärning av samhällsmoderlighet” genom att den tolkades som en tendensskrift mot kriminella aborter och för en bättre sexualupplysning (Lindberger 1951: 8). I tidskriften *Vi* värderade Örjan Lindberger verket som en betydande konstnärlig prestation skriven utan indignation, men där arbetarkvinnornas utsatthet likväl framträdde (Lindberger 1951: 8). Recensenten uppmanade särskilt manlig ungdom att läsa detta verk, vilket gjorde arbetarkvinnornas utsatthet till en angelägenhet för männen. Lindberger la delansvaret för illegala aborter på de män som inte ingick äktenskap och sanktionerade kvinnors graviditeter. Ytterligare recensenter, som Gunnel Vallquist i *BLM* ansåg att verket är konstnärligt och realistiskt, liksom att temat berör vilsna storstadsungdomar, men som tidigare enbart skildrats ur de ”hårdkokta herrarnas perspektiv” (Vallquist 1951: 703). En av de hårdkokta herrarnas perspektiv som åsyftas kan vara Ivar Lo Johanssons som i *Kungsgatan* (1935) skildrar en statardotter och en bondson

som flyttar till stan och där – som litteraturvetarna Anna Williams (2002) och Magnus Nilsson (2003) framhåver – mannen erövrar staden medan kvinnan går under av prostitution.

Mottagandet av Inga Lena Larssons *Vide ung* (1951) tyder på att verket vanligen lästes som argument mot illegala aborter med betoningen på verkets upplysande funktion. Skildringen av unga kvinnor som kommer till stan för att arbeta, utan tillräckliga sexualkunskaper och som nästintill går under av ”stadskulturen”, uppfattades som en illustration av ett samhällsproblem. Recensenterna sätter således inte verket i relation till de samtida borgerliga texter som skildrar borgerliga kvinnors illegala aborter som säkra. Tillgången till en säker illegal abort blir på så vis en klassfråga. Kritikerna sätter inte heller texten i relation till Larssons övriga prosaproduktion (1950, 1952) som skildrar arbetarkvinnors utsatthet, oavsett om kvinnan ingår äktenskap och föder barn eller lever som ensamstående arbetande kvinna.

Nationell (dubbel)moral kring kvinnors sexualitet och kroppar

De litterära verk som skildrar reproduktiva val under 1940- och 50-talet är implicit eller explicit sammankopplade med synen på kvinnan i det nationella projektet. I folkhemmet värderas den gifta modern högre än andra kvinnor och som Eduards (2012: 136) påpekar har även den patriarkalt tudelande synen på kvinnan som ärbar eller förtappad byggts in i föreställningen om den nationella gemenskapen genom

både normer, lagar och reformer. Att kritisera och problematisera värderingen av och synen på kvinnan som moder och fru är – som Eduards (2012: 140) uttrycker det – en kritik av den nationella ordningen.

Den nationalistiska ideologi som utgår från idén om mannen som försvarare av nationen – av dess kvinnor och barn i krigstid och av dess kvinnors ära genom äktenskapet vid graviditet i fredstid – synliggörs och kritiseras av Tengroth (1953: 150) när hon låter en krigsdrabbad stad liknas vid en förtappad kvinna som bjuder ut sig till främlingar. Det är de dominerande föreställningarna om moderskap och sexualitet som många texter utmanar (Göransson-Ljungman 1942; Tengroth 1948, 1953; Larsson 1951; Isaksson 1952). I andra texter kritiseras den sociala vanära som drabbar ogifta mödrar (Stadener 1945; Zetterholm 1946; Isaksson 1958). Fokus i abortskildringarna ligger således på den kritiska gestaltningen av männens friheter och kvinnornas begränsningar.

Stadener (1945), vars verk i sin helhet reproducerar föreställningen om normala kvinnor som moderliga, framskriver trots detta att beslutet att göra abort bör ligga hos kvinnorna själva. Göransson-Ljungman (1942) reproducerar genom Ingrid och Edit uppfattningen om abort som omoraliskt. Utöver Stadener och Göransson-Ljungmans texter finns också ett ställningstagande mot aborter i Zetterholms (1946) verk. Därutöver är abort skildrat med otydlighet vad det gäller en eventuell utökad aborträtt. Det skiljer sig från vad Lennerhed (2009) funnit i sina studier av abort i fiktionen med fokus

på 30-talslitteraturen. Det är tänkbart att avsaknaden av ställningstagande kring abortlagen beror på att befolkningsutredningen och den reviderade abortlagen 1938, befäst den patriarkala synen på ”svenska” kvinnor i folkhemmet. Att den patriarkala kulturen blev en del av folkhemmet genom lagar och reformer kan också ha bidragit till den ilska som framkommer i skildringen av kvinnor i 40- och 50-talets litterära texter hos såväl Ulla Isaksson som Birgit Tengroth.

De manliga gestalternas upplevelser av oönskade graviditeter är inte skildrade, utan enbart deras agerande. Ett undantag är hos Larsson när Age inser att Vera håller på att förblöda och han uttrycker oro över konsekvenserna om hon dör. Larsson (1951) beskriver också flera andra kvinnor som gjort abort utan stöd från männen. Rosas graviditet är ett resultat av en våldtäkt (Isaksson 1952). Hos Tengroth (1948) blir mannen aggressiv och anklagande. Hos Göransson-Ljungman (1942) uppmanar Archim Ingrid att göra abort, erbjuder henne sedan äktenskap på uppmaning av sin far, men när Ingrid avböjer äktenskapet och behåller barnet försvinner han ut ur bilden. Det rör sig således om undflyende och undanglidande män som knappt gestaltas alls; i fokus finns kvinnorna som ensamma måste bära konsekvenserna.

Kontrasten mellan Larssons skildring av en arbetarklasskvinnas abort (1951) och Tengroths skildringar av medelklassgestalters aborter (1948, 1953) gör tillgången till en säker illegal abort som en klassfråga. Vikten som läggs vid att skydda kvinnans dygd görs också till en klassfråga. En öppen

attityd till abort och adoption vid graviditet utanför äktenskapet finns i skildringar av medelklassföräldrar. Undvikande av den sociala vanäran framskrivs som prioritet. Det framkommer i Göransson-Ljungmans (1942) gestaltning av modern från övre medelklassen som menar att familjeläkaren borde kunna hjälpa dem med en abort motiverad av att behålla familjens klass och heder. Det förekommer i Zetterholms (1946) gestaltningar av medelklassföräldrar som låter sina döttrars graviditeter gå samhället obemärkt förbi på undangömda förlossningshem. Arbetarklassgestalter såsom Rosa och Hjärdis (Isaksson 1952, 1958) har sina mödrars varningar och sociala kontroll i bakhuvudet, men få familjesamtal om den oönskade graviditeten skildras. I stället skildras en okunskap om sexualitet och aborter. Familjesamtalen finns istället gestaltade i de borgerliga familjerna, både hos Göransson-Ljungman (1942) och Zetterholm (1946).

Genom att studera mottagandet av två av verken framkommer bland annat den kritik som kvinnliga författare riskerade när de producerade föreställningar mot de nationellt hegemoniska kvinnoidealen. I mottagandet av Tengroths *Törst* (1948) framkommer inte enbart kritik mot verkets kvalitéer utan mot Tengroth som privatperson. Larssons (1951) skildring av illegala aborter tolkas och värderas som ett verk som reproducerar idealen. Samtida litteraturkritiker betonade textens upplysande karaktär och avskräckande skildring av en illegal abort och Lindberger (1951: 8) beskriver Larssons skrivande som en

samhällsmoderlig gärning. Det samtida mottagandet pekar således på andra tolkningar, än den där Larssons skildring läses som motiverad av en önskan om en utökad och mer klassjämsställd abortlag.

De verk av kvinnliga författare som gestaltar abort uppfattades av kritiker som viktiga inslag i samhällsdebatten om nationella kvinnors moderskap och aborter. Tengroth fick lovord från kritiker som fokuserade texten som konstnärligt verk, medan Stolpes (1948) recension av Tengroths *Törst* (1948) liksom mottagandet av Larssons *Vide ung* (1951) pekar på politiska värderingar som gör Tengroth patologisk och Larsson samhällsmoderlig i linje med synen på att friska kvinnor är mödrar i det nationella projektet, folkhemmet.

I en tid då statliga utredningar uppmanade kvinnor att reproducera den "svenska folkstammen" (se exempelvis SOU: 1938:57: 99) och där kvinnans reproducerande roll var flitigt nationellt debatterad (se Hatje 1974) är det märkbart många kvinnliga författare som behandlar abort i sina verk. De synliggör och förhandlar föreställningar kring de dominerande köns- och klassidealen, medan de föreställningar som rör "svenskhets" och heterosexuallitet är förgivettagna. Att välja att föda barn för att reproducera nationen framstår dock hos Göransson-Ljungman (1942) som absurt, men i övriga skildringar är svenskhets och heterosexuallitet osynliggjorda krav på kvinnan (liksom för mannen) för att inkluderas i den nationella gemenskapen.

Föreställningen om kvinnans moder-

lighet reproduceras i vissa verk och görs genom ordval som "normal" och "frisk" som också markerar eugeniska föreställningars genomslagskraft i det nationella projektet. Att en frisk kvinna i folkhemmet förutsätter moderskapet både problematiseras och punkteras i Tengroths prosafiktions. Skildringar av aborter är tätt sammanlänkade med de nationellt hegemoniska könsidealerna, där mannen legitimerar kvinnors sexualitet och moderskap genom äktenskapet för att kvinnan därigenom ska tillskrivas nationella värden som den goda modern. Det är mot föreställningar om den ärbara modern som kritiken är mest framträdande. Mannens dubbelmoral och tillgång till kvinnors sexualitet synliggörs och kritiserats också. Abort skildras således på ett helt annat sätt än i dagens abortdiskussioner, som utgår från dikotomin mellan fostrens rätt till liv och kvinnans rätt att bestämma över sin egen kropp (Eduards 2012: 84). I 1940- och 50-talsprosan görs istället abort och reproduktiva val till frågor som är knutna till det nationella projektet och dess köns- och maktskapande funktioner, där kritiken av mannens makt att sanktionera eller vanhedra kvinnor(s kroppar) dominerar.

Referenser

- Anderson, Benedict (1993) *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Björck, Amelie (2010) *Höra hemma: familj och social förändring i svensk radioserieteater från 1930-talet till 1990-talet*. Diss. Göteborg: Makadam.
- Eduards, Maud (2012) *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Fjelkestam, Kristina (2002) *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbiana: modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Göransson-Ljungman, Kjerstin (1942) *En dotter född*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hatje, Ann-Katrin (1974) *Befolkningsfrågan och välfärden: debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hirdman, Yvonne (1989) *Att lägga livet tillrätta: studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson.
- Isaksson, Ulla (1952) *Kvinnohuset: roman*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Isaksson, Ulla (1958) *Nära livet: det vänliga, värdiga*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Järvstad, Kristin (2008) *Den kluvna kvinnligheten: "öfvergångskvinnan" som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890-1920*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Järvstad, Kristin (2014) I krigets skugga: våld, antivåld och kön i fiktiva texter från svenskt 1940-tal. *Tidskrift för genusvetenskap* 35(2-3): 10-30.
- Kling, Sofia (2007) *Vi våga ej helt leva: barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Larsson, Inga Lena (1950) *Vattenpass*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Larsson, Inga Lena (1953 [1951]) *Vide ung*. Stockholm: Tiden.
- Larsson, Inga Lena (1952) *Födelsenatt*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Larsson, Lisbeth (1997) På jakt efter den moder som försvann: en litterär debatt om moderskapet. Møller Jensen, Elisabeth, Langås, Unni och Larsson, Lisbeth (red) *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, band 4 På jorden: 1960-1990*. Höganäs: Wiken.
- Lennerhed, Lena (2002) *Sex i folkhemmet: RFSU:s tidiga historia*. Hedemora: Gidlund.
- Lennerhed, Lena (2009) *Historier om ett brott* [Elektronisk resurs] Stockholm: Atlas.
- Lennerhed, Lena (2017) *Kvinnotrubbel: abort i Sverige 1938-1974*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Lindberger, Örjan (1951) Kvinnobilder. *Vi* (50): 8.
- Littberger Caisou-Rousseau, Inger (1996) *Ulla Isakssons romankonst*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Myrdal, Alva (1944) *Folk och familj*. Stockholm: [okänt förlag].
- Nilsson, Magnus (2003) *Den moderne Ivar Lo-Johansson: modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Palmblad, Eva (2000) *Den disciplinerade reproduktionen: abort- och steriliseringspolitikens dolda dagordning*. Stockholm: Carlsson.

- Ranchod-Nilsson, Sita och Tétreault, Mary Ann (red) (2000) *Women, states, and nationalism: at home in the nation?* London: Routledge.
- Scott, Joan Wallach (2007) *The politics of the veil* [Elektronisk resurs] Princeton, NJ: Princeton University Press.
- SOU 1938: 57. *Slutbetänkande avgivet av Befolkningsskmissionen.*
- Stadener, Ingegerd (1945) *Triangelndrama: roman.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Stolpe, Sven (1948) Litterär skådespelare. *Aftonbladet* 28 augusti 1948.
- T J-n (1948) Törst efter stillhet. *Dagens Nyheter* 27 augusti 1948.
- Tengroth, Birgit (1948) *Törst.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tengroth, Birgit (1952) *Livs levande.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tengroth, Birgit (1953) *Kalla läppar.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Vallquist, Gunnel (1951) En verklighet. *BLM* 1951: 703–704. Stockholm.
- Williams, Anna (1997) *Stjärnor utan stjärnbilder: kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet.* Stockholm: Gidlund.
- Williams, Anna (2002) *Tillträde till den nya tiden: fem berättelser om när Sverige blev modernt: Ivar Lo-Johansson, Agnes von Krusenstjerna, Vilhelm Moberg, Moa Martinson.* Eslöv: B Östlings bokförlag Symposium.
- Williams, Raymond (2005 [1980]) Means of communication as means of production. *Culture and materialism: selected essays.* London: Verso.
- Witt-Brattström, Ebba (1996) Från mannen till barnet: en ny position i efterkrigstidens kvinnolitteratur. Møller Jensen, Elisabeth (red) *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, band 3 Vida världen: 1900–1960.* Höganäs: Wiken.
- Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender and nation.* London: Sage Publications. E-bok.
- Zetterholm, Gertrud (1946) *Obemärkt.* Stockholm: Fredborg Seelig.

Nyckelord

Abort, litterär gestaltning, reproduktion, moderskap, nationell gemenskap, folkhem, vanära

Therese Hellberg

Institutionen för konst, kultur och kommunikation
Malmö universitet
Hämtställe 71
205 06 Malmö
E-post: therese.hellberg@mau.se